

Viera GAŠPARÍKOVÁ
(Národopisný ústav SAV,
Bratislava, Cesko-Slovensko)

VZŤAH V. HNAŤUKA K SLOVENSKEJ POVEŠŤOVEJ TRADÍCI A JEHO VÝZNAM PRE SLOVENSKÚ FOLKLORISTIKU

Pri hodnotení diela Volodymyra Hnaťuka treba predovšetkým vyzdvihnúť jeho zmysel pre komplexnosť, neobyčajnú hĺbku a šírku jeho záujmu o ľudovú kultúru. Tento všestranný pohľad platí pre neho vo všeobecnosti a možno ho sledovať aj vo vzťahu k teritóriu Slovenska. Je prirodzené, že v našom príspevku sa nemôžeme zaoberať celou škálou týchto aspektov a nevyhnutne sa obmedzujeme iba na jeden úsek, ako ostatne naznačuje zvolená téma Vzťah V.Hnaťuka k slovenskej povest'ovej tradícii a jeho význam pre slovenskú folkloristiku, a navyše sa ho môžeme dotknúť iba niekoľkými postrehmi.

Ak sa zameriame na ľudovú prózu vo väzbe na Slovensko konštatujeme zdalivo nepochopiteľný paradox. Na jednej strane pozorujeme s akým porozumením Hnaťukovo rozsiahle dielo prijímali u nás bádatelia slavisticky orientovaní, ktorí zasahovali do oblasti slovenského folklóru. Máme tu na mysli predovšetkým Jiřího Polívku, ktorý starostlivo sledoval v mnohých recenziách jednu Hnaťukovu publikáciu za druhou¹. Bokom nemôžeme nechať ani korešpondenciu českých národopiscov, zameraných taktiež slovakisticky, ku ktorým patrili napr. Jiří Horák². Toľkoto na strane jednej.

Naproti tomu na druhej strane ako by meno V.Hnaťuka zostávalo skryté. Predovšetkým by sme ho hľadali v základnom diele o slovenskom prozaickom folklóre, a to v päťdielnom Súpise slovenských rozprávok³. Zdá sa nám nepochopiteľné, že jeho meno nenachádzame medzi tlačenými prameňmi, ale len v porovnávacích poznámkach. Pritom zvlášť prekvapuje, že sa komentár J.Polívkovi obmedzuje iba na odkazy na nemecky publikovaný súbor v rámci série Anthropophytentia⁴, ktorého prvý zväzok však obsahuje zápis P.Tarasevského; tieto odvolávky nachádzame v štvrtom a piatom zväzku uvedeného Súpisu slovenských rozprávok. Napriek tomu práve Volodymyr Hnaťuk poskytol J.Polívkovi jeden z najdôležitejších prameňov.

Tento zdroj, podobne ako aj iné zápisy zaradené J.Polívkovi do Súpisu slovenských rozprávok, napr. Ivana Verchratského či Lucyana Malinowského⁵, možno na prvý pohľad autorovi vytykať Jiřímu Polívkovi však nešlo o to, aby mechanicky slovenskému etniku privlastňoval texty inej proveniencie, ale vo svojej práci chcel podať náčrt o ľudovej próze na celom Slovensku zo svojho slavistického hľadiska, to znamená, bez účasti nemeckého a maďarského folklóru. Naopak tým, že prihliadol i k záznamom z rusínskeho-ukrainského prostredia, poskytol a priori východiskovú porovnávaciu bázu pre ďalšie štúdium. Ale zostaňme len pri anonymne použitom uvedenom prameni. Je ním Etnografický zborník zväzok 3,4 a 9, za ktorý treba vďačiť práve Volodymyrovi Hnaťukovi.

Pravdu povediac, Jiří Polívka zakryl Hnaťukovo meno nechtiac. Riadil za len

svojou obvyklou praxou: Pokiaľ išlo o publikácie samostatne vydané so zberateľovým menom, toto meno neobchádzal; avšak naproti tomu pri zborníkoch a časopisoch citoval iba názvy poväčšine bez udania zberateľovho mena, čím sa neraz stalo, že utajovaný či skrytý zostal i prínos nejedného slovenského zberateľa. Skrátka, J. Polívka sa nesnažil o potlačovanie osobnosti V. Hnaťuka. Ostatne v jednom zo základných diel o prozaickom folklóre *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm* "dešifruje" Etnohrafičný zbirnyk, zbavuje ho anonymity. Je pozoruhodné, že tak robí už na samom začiatku, keď podáva charakteristiku ukrajinského učenca a keď píše: "Ako výsledok svojej bádateľskej cesty do maloruských krajín južne od Karpát vydal v treťom a štvrtom zväzku veľkú zbierku...; v deviatom zväzku vydal ďalší /materiál/ z východoslovenských stolíc, Zeplína, Sariša a Spiša"⁶.

Príslušné zbierky Etnohrafičného Zbirnyka necitujeme len mimochodom. Nielen že sa k nim chceme krátko vrátiť v závere, ale môžu nám tiež poslúžiť ako východisko k ďalšej časti nášho príspevku. Pýtame sa totiž do akej miery v dlhom rade desiatok záznamov publikovaných v Etnohrafičnom Zbirnyku nájdeme také podania, ktoré korešpondujú s našou témou.

Prekvapuje, že medzi tým množstvom materiálu nachádzame iba dve historické podania, a to v oboch prípadoch rozprávania o kráľovi Mastejovi, jedna verzia z užhorodskej stolice a druhá zo stolice zemplínskej⁷. Skrátka, iné historické podania z pera Volodymyra Hnaťuka u J. Polívky nenachádzame, hoci im J. Polívka venoval okrem oddielu o historických povestiach v užšom slova zmysle ešte niekoľko ďalších úsekov⁸. Medzi týmito oddielami je jeden zameraný na povesti o zbojníkoch⁹. Bolo by však nesprávne usudzovať, že práve o povesti o zbojníkoch sa V. Hnaťuk nezaujímal. Je tomu práve naopak.

V roku 1910 práve celý zväzok Etnohrafičného Zbirnyka je výsledkom jeho nesmierneho zberateľského úsilia orientovaného výhradne na zbojníkov¹⁰. Možno povedať, že v tejto práci Hnaťukova záľuba o zbojníckej tradícii vrcholí. Jeho zaujem o ne je však staršieho dáta, a to v štúdiu celkom iného charakteru, vydané na sklonku storočia. Zatiaľ čo v zbierke materiálov z roku 1910 nájdeme iba dva ukrajinské texty o Jánošíkovi a navyše ešte texty piesňové¹¹, o viac než desať rokov predtým sa výlučne sústredil na postavu Jánošíka, a to nielen tým, že sa preniesol na slovenské územie, ale tiež nielen ako zberateľ, ale ako vedec usilujúci sa o súborný pohľad. Vznikol tak celkový obraz o Jurajovi Jánošíkovi na základe jemu dostupnej literatúry, najmä sa však opieral o doklady slovenské a poľské, výnimočne ukrajinské¹².

Ak prihladneme k tomu, že celkový pohľad na Jánošíka nepodával izolovane, ale že celú problematiku chápal v širokom kontexte historickom ale aj interetnickom, čoho dokladom je i to, že svoju štúdiu uviedol základnými údajmi o opryškoch, tak nemožno zabudnúť ani na celkové bádanie o zbojníckej problematike. Akoby tu V. Hnaťuk nadviazal na priekopníka v bádani o ukrajinských opryškoch Juliana Celevyča, ktorý výsledkom svojich štúdií dal spoločný názov *Opryšky*¹³. Pokiaľ máme na mysli len samého Jánošíka, tak V. Hnaťukovu prehladnú prácu treba hodnotiť tiež ako priekopnícku, na ktorú nadviazali neskoršie bádania o zbojníckej

problematike, dopĺňované novým archívnyim štúdiom a rozširované o výsledky terénnej zberateľskej činnosti. V tejto ďalšej etape do novej a širšej roviny zasadil tradície o Jánošíkovi Andrej Melicherčík¹⁴.

Prínos V.Hnaťuka nemôžeme posudzovať iba z nášho úzkeho hľadiska, teda bádateľ a oľudovej próze, lebo jeho pozornosť sa orientovala i na piesňové útvary. Podobne na týchto dvoch póloch založil svoje štúdium, rozšírené podobne ako u A.Melicherčíka, ešte o odraz vo výtvarných prejavoch Piotr G.Bogatyryjov¹⁵. Ten sa však nesústreďuje výhradne na osobnosť Jánošíka, ale bádateľský areál sa mu rozrastá na celú zbojnícku tradíciu na Slovensku, i keď práve Jánošík v nej dominuje. Zdanlivo by sme mohli P.G.Bogatyryjovovi vytýkať, že pomerne zriedkavo sa odvoláva na V.Hnaťuka a nepomerne častejšie na A.Melicherčíka, ale tak to už vo vedeckej práci býva, že sa obvykle cituje kniha bezprostredne predchádzajúca, hoci nadväzujúca na starší náčrt, akým bola v našom prípade štúdia V.Hnaťuka o Jánošíkovi. Okrem toho prirodzene P.G.Bogatyryjov sa na Hnaťuka neraz ani odvolávať nemôže, keď odkazuje na materiál, ktorý u V.Hnaťuka zastúpený nebol a ani nemohol byť.

Zdalo by sa, že štúdia V.Hnaťuka predstavuje len prvú rovinu, ktorá druhou rovinou, zastúpenou A.Melicherčíkom a treťou rovinou reprezentovanou P.G.Bogatyryjom, bola prekrytá a prekonaná. Nič také však nie je pravda. Treba vysoko vyzdvihnúť Hnaťukov porovnávací aspekt, ktorý síce ani A.Melicherčík nestráca zo zreteľa, ale ktorý vždy jasne nevystupuje v nadväznosti na V.Hnaťuka¹⁶. Cenné je, že V.Hnaťuk posudzoval Jánošíka v súvislostiach slovensko-ukrajinských. V komentári k uvedeným dvom textom o Jánošíkovi, publikovanom v roku 1910 predstavil slovenského hrdinu takto: "Zbojník Jánošík je na Slovensku to isté, čo u nás Dovbuš"¹⁷.

Táto veta je vlastne sumarizáciou toho, o čom V.Hnaťuk písal v práci o Jánošíkovi predtým. Je pozoruhodné, ako obe postavy, Jánošík a Dovbuš, si boli navzájom blízke, ako blízke boli ich životné osudy a ako blízke boli i rozprávania o oboch hrdinoch. Avšak je tu ešte ďalšia paralela, ktorú V.Hnaťuk stavia do popredia, totiž obdoba, ktorú predstavuje iný ukrajinský zbojník - Karmel'uk. Celý rad zhôd - napriek rozdielom daným odlišnou dobou a odlišným prostredím - môže viesť k rôznym dohadom a záverom, do akej miery ide o prenikanie jánošíkovskej tradície do ukrajinského folklóru a zase naopak, do akej miery za obdobných situácií máme do činenia s obdobným nezávislým vývojom. Dnes skôr dávame prednosť genetickým zväzkom, a to i napríklad v takom detaile, ako je motív zrady zo strany zbojníckovej milej, ktorý nachádzame v povestiach tak o Jánošíkovi, o Dovbušovi ako aj Karmel'ukovi. Z Hnaťukových vývodov usudzujeme, že v prípade Jánošíka a Dovbuša išlo o genetické spoje, zatiaľ čo v zrade Karmel'uka možno vidieť historický fakt¹⁸.

Bádateľská tradícia nikdy neznamená, že sa mechanicky preberá názor či poznatok starších bádateľov. Tak je to i s priekopníckou štúdiou V.Hnaťuka. Zďaleka nie všetky príklady, ktoré uvádzal V.Hnaťuk sa mohli používať pri nasledujúcich analýzach: medzi iným pri skúmaní a rozbere jánošíkovských podaní by nebolo správne vychádzať z materiálu, ktorý sa nevzťahuje priamo na

Jánošíka, ale na zbojníka vôbec¹⁹. Avšak tieto detaily nie sú podstatné. Dôležitejší je metodologický prístup, o ktorom sme práve hovorili, a ktorý sa dnes veľmi výrazne uplatňuje vo všestrannejšej a hlbšej polohe. Porovnávací metóda vo folkloristike a predovšetkým v bádaní o slovesnom folklóre je *coditio sine qua non*. A tu si uvedomujeme, aký máme voči Volodymyrovi Hnaťukovi nesplatený dlh.

Chcela by som sa preto na záver vrátiť k tomu, čo som zdanlivo akoby na okraji spomenula takmer na začiatku - totiž k Hnaťukovým zápisom v 3, 4 a 9 zväzku Etnohrafyčného Zbirnyka. Pravda, historickej tematiky sa tieto zápisy dotýkajú iba čiastočne, avšak všestranným, hlbokým porovnávacím rozborom pri zisťovaní zhôd a rozdielov prispíeme k tomu, čo sme dosiaľ značne zanedbávali - k objektívnemu zisťovaniu vzájomných vzťahov medzi ľudovou prózou slovenskou a ľudovou prózou rusínsko-ukrajinskou v našej spoločnej vlasti. K ich úplne objektívne presným záverom by bolo možné však dospieť predovšetkým vtedy, keby sa štúdium realizovalo vo vzájomnej kooperácii t ak zo strany slovenskej, ako aj zo strany ukrajinskej.

¹ Prehľad o tejto recenznej činnosti si možno urobiť predovšetkým na základe bibliografie Jiřího Horáka, *Soupis prací Prof. Dr. J. Polívky, 1879-1918* // *Sborník prací věnovaných Prof. Dr. J. Polívky k šedesátým narozeninám*. - Praha 1918. - S. 249 aj iných.

² *Mušinka M.* Dopisy českých národopisců Volodymyru Hnaťukovi (Uverejnenie J. Horákových dopisov z rokov 1911-1926) // *Národopisný věstník československý* 7. - 1972. - Č. 1-2. - S. 218-222.

³ *Polívka J.* Súpis slovenských rozprávok. - Turč.: Sv. Martin 1923-1931. - T. I-V.

⁴ *Hnaťuk V.* Das Geschlechterleben des ukrainischen Bauervolkes. - Leipzig, 1909-1912. - T. 1-2.

⁵ *Polívka J.* Op.cit. - S. 157-158.

⁶ *Bolte J.* Polívka Georg: Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm. - Leipzig 1932. - S. 159-160.

⁷ *Polívka J.* Op.cit. - S. 226-227.

⁸ Tamtiež, s. 219-253.

⁹ Tamtiež, s. 246-249.

¹⁰ *Гнатюк В.* Народні оповідання про опришків // *Етнографічний збірник*. - Львів, 1910. - Т. 26.

¹¹ Tamtiež, s. 19-20.

¹² *Гнатюк В.* Словацький опришок Яношик в народній поезії // *Записки НТШ*. - 1899. - Т. XXXI-XXXII, кн. 5-6. - С. 1-50.

¹³ *Руська історична бібліотека*. - 1897. - Т. 19.

¹⁴ *Melicherčík A.* Jánošíkovská tradícia na Slovensku. - Bratislava, 1952; *Janošík - hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu*. - Praha, 1956.

¹⁵ *Богартырев П. Ю.*: Словацкие эпические рассказы и лироэпические песни. - Москва, 1963.

¹⁶ *Melicherčík A.* Slovensko-ukrajinské vzťahy v zbojníckom folklóre // *Z dejín československo-ukrajinských vzťahov*. - Bratislava: Slovanské štúdie I, 1957. - S. 542-544.

¹⁷ *Гнатюк В.* Народні оповідання... - С. 20.

¹⁸ *Гнатюк В.* Руски населеня у Бачки... - Т. IV. - С. 39.

¹⁹ *Melicherčík A.* Slovensko-ukrajinské vzťahy v zbojníckom folklóre. - S. 544.